

BIBLIOTEKŲ IR ARCHYVŲ NAUJIENOS

Žavinta Sidabraitė

KRISTIJONO GOTLYBO MILKAUS RANKRAŠČIAI LIETUVOJE

IVADAS

Kristijonas Gotlybas Milkus (*Christian Gottlieb Mielcke*) – vienas ryškiausių ir iškiliausių XVIII–XIX amžių sandūros lietuvių raštijos veikėjų. Kuklus Mažosios Lietuvos Pilkalnio miestelio kantorius ir šiandien stebina interesų platumu bei atliktų darbų gausa. K.G. Milkus vertintinas kaip universalus filologas, ilgus metus stropiai puoselėjęs lietuvių kalbą bei raštiją, bene pirmasis išvelgęs savo didžiojo amžininko Kristijono Donelaičio talentą, pats kūręs ir vertęs poetinius bei prozos tekstus, domėjęsis poetikos, vertimo problemomis, palikęs reikšmingų leksikografijos ir gramatikos veikalų.

Kristijono Gotlybo Milkaus kaip aktyvaus lietuvių raštijos kūrėjo bei puoselėtojo išėjimas į viešumą neatsiejamai susijęs su kito žymaus to meto šviesuolio Gotfrydo Ostermejerio (*Gottfried Ostermeyer*) vardu. Būtent polemizuojant dėl lietuviško giesmyno rengimo principų su G. Ostermejeriu didele dalimi formavosi ir buvo teoriškai apdorotos Milkaus lingvistinės bei literatūrinės idėjos.

Vaisingo lietuvių raštijos raidai G. Ostermejerio bei K.G. Milkaus oponavimo vienas kitam pradžia susijusi su G. Ostermejerio rengto giesmyno pasirodymu 1781 metais. Giesmių atrankos bei jų redagavimo radikalumu G. Ostermejerio darbas sukėlė didžiulę lietuvių pamokslininkų sumaištį ir nepasitenkinimą. Tuo pasinaudojęs, K.G. Milkus parašė kritines pastabas (*Anmerkungen zu dem neuen litauischen Gesangbuch de anno 1781*¹) apie G. Ostermejerio giesmyną, kur nurodė

¹ Greičiausiai jos liko neišspausdintos, apie jų buvimą žinome iš G. Ostermejerio atsakymų, žr.: Gotfrydas Ostermejeris, „Apmastymai apie lietuviško giesmyno projektą“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 165.

per tris šimtus įvairiausių G. Ostermejerio klaidų. Taip prasidėjo garsioji K.G. Milkaus ir G. Ostermejerio polemika. Manoma, kad Milku pradėti diskusiją galėjo paskatinti užgautos asmeninės ambicijos, t.y. nespėta pirmiau už G. Ostermejerį paskelbti savo jau tuo metu rengtą giesmyną, bei smarkiai G. Ostermejerio perredaguotos tėvo Petro Gotlybo Milkaus (*Peter Gottlieb Mielcke*) giesmės. Diskusijos metu (ji truko bemaž dešimtmetį, o per tą laiką išspausdinti septyni poleminiai traktatai: du K.G. Milkaus, keturi G. Ostermejerio, vienas anoniminio autoriaus) buvo paliesti ne tik giesmyno sudarymo principų, giesmių atrankos bei jų redagavimo kriterijų, bet taip pat lietuvių raštijai labai svarbūs kalbos taisyklingumo bei eiliavimo meno klausimai. Milkui pavyko pasiekti, kad Ostermejerio giesmynas netaptų oficialiuoju. Dėl nepopuliarumo jis vėliau buvo parduotas makulatūrai². Tačiau – likimo ironija! – paties Milkaus dviem dešimtmečiais vėliau, 1806 metais, išleistas giesmynas, nors toli gražu ir nebuvo toks radikalus nei giesmių atrankos, nei redagavimo požiūriu, giedotojų buvo sutiktas nepalankiai ir bankrutuojančio spaustuvininko taip pat buvo parduotas makulatūrai.

Nors polemika šiek tiek pristabdė naujų giesmynų leidybą, tačiau poreikis apibendrinti diskusijos metu išsikristalizavusias idėjas davė impulsą abiem oponentams paskelbti bent po keletą kitokio pobūdžio svarbių veikalų. Ostermejeris išleido „Lietuvių kalbos gramatiką“ (*Neue Littauische Grammatik*, 1791) su pirmuoju lietuvių literatūros istorijoje poetikos skyriumi bei „Pirmąją lietuviškų giesmynų istoriją“ (*Erste Littauische Liedergeschichte*, 1793), padėjusią lietuvių raštijos istorijos tyrinėjimų pamatus.

K.G. Milkaus darbai pasirodė šiek tiek vėliau, tačiau buvo ne mažiau svarbūs. 1800 metais K.G. Milkus išleido Pilypo Ruigio žodyno pagrindu parengtą lietuvių-vokiečių, vokiečių-lietuvių kalbų žodyną (*Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch*), kuris buvo svarbus ne vien lingvistiniu, bet ir kultūriniu požiūriu. Žodynas buvo palydėtas keturių reikšmingų pratarinių, iš kurių viena, „Draugo prierašas“, pasirašyta paties didžiojo vokiečių mąstytojo Imanuelio Kanto (*Immanuel Kant*). K.G. Milkaus darytus pakeitimus tyrinėjusi kalbininkė Vilma Zubaitienė daro išvadą, kad K.G. Milkaus žodynas liudija pakankamą leksikografinio metodo pažangą, kad „būtų laikomas atskiru leksikografiniu veikalu, ne vien Ruigio žodyno perdirbiniu“³. K.G. Milkus

² Šiandien nežinomas nė vienas G. Ostermejerio giesmyno egzempliorius.

³ Vilma Zubaitienė, „Kristijono Milkaus (1800) pakeitimai Pilypo Ruigio (1747) žodyne“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2003, t. 5, p. 175.

žodyną reikšmingai papildė daugiausia frazeologine rankraštinio Jokūbo Brodovskio (*Jacob Brodowski*) žodyno bei paties rinkta K. Donelaičio „Metų“ medžiaga. Literatūros tyrinėtojo Jurgio Lebedžio teigimu, K.G. Milkaus žodynas – pirmasis leksikografijos darbas, kur pirmenybė teikta ne biblinei, o gyvosios kalbos frazeologijai⁴.

Tais pačiais 1800 m. dienos šviesą išvydo K.G. Milkaus parengta lietuvių kalbos gramatika (*Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre*) su poetikos skyriumi (*Kurze Anleitung zur littauischen Poesie*), kuriame pirmą kartą kaip tobulos lietuvių poezijos pavyzdys buvo išspausdinta K. Donelaičio „Metų“ ištrauka bei paties K.G. Milkaus versta Christiano Fiurchtegoto Gelerto (*Christian Fürchtegott Gellert*) pasakėčia „Kūlikas“ (*Der Drescher*), kuri, vertėjo sumanumu, turėjo tapti pavyzdinio poezijos vertimo į lietuvių kalbą etalonu.

Abu šiuos Milkaus parengtus leidinius – žodyną ir gramatiką – savo asmeninėje bibliotekoje saugojo I. Kantas⁵.

Amžių sąvartoje pasirodė ir trečia lietuvių raštijai svarbi Milkaus parengta knyga – pamokslų rinkinys „Misz knygos“. Tai buvo drauge su bendradarbiais – broliu Ragainės vyskupu Danieliumi Frydrichu (*Daniel Friedrich*) ir Širvintų kunigu Efraimu Frydrichu Maisneriu (*Ephraim Friedrich Meissner*) – išverstas, sutrumpintas, bet ir savais pamokslais papildytas Dancigo kunigo Johano Gotfrydo Haimo (*Johann Gottfried Heym*) postilės vertimas. „Misz knygos“ iš karto tapo labai populiarios ir buvo greit išpirktos. Iš šio K.G. Milkaus parengto pamokslų rinkinio lietuvių kalbos mokėsi Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro lankytojai, jį savo susirinkimuose skaitė pietistai. Milkaus išleistos „Misz knygos“ buvo žinomos ir gerai vertinamos Didžiojoje Lietuvoje. Simonas Stanevičius atkreipė dėmesį į „Misz knygas“ kaip į pavyzdinės lietuvių kalbos knyga⁶.

1. „PILKAINIO“ RANKRAŠTIS

Šiandien K.G. Milką, be kita ko, minime ir kaip pirmosios istorinės poemos lietuvių kalba autorių. Poemos „Pilkainis / Bažnyczkiemis.

⁴ Jurgis Lebedys, „Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai“, in: *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.*: Priežodžiai, patarlės, mįslės, paruošė J. Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 30.

⁵ Arthur Warda, *Immanuel Kants Bücher*, Berlin: Martin Breslauer, 1922, p. 22.

⁶ Simonas Stanevičius, „Skaitysiantiems“, in: Idem, *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Vaga, 1967, p. 508.

Mieštas“ rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyriaus Martyno Liudviko Rėzos (*Martin Ludwig Rhesa*) fonde⁷. Rankraštį sudaro 16 puslapių. Pirmojo lapo viršuje kairėje pusėje smulkesnėm raidėm užrašyta „Pf. Jordan“. Po poemos tekstu pasirašyta „Mieke. Cant. in Pillkallen“. Pagal šį parašą poema buvo laikoma Milkaus rankraščiu. Tačiau rankraščio autentiškumas kėlė abejonių. Poemos rankraštis galėjo būti tiesiog perrašytas ar tuometinio cenzoriaus Johano Gotfrydo Jordano (*Johann Gottfried Jordan*), kuris pasiuntė rankraštį M.L. Rėzai, ar pagaliau ir paties Rėzos, kurio fonde rankraštis buvo saugomas, ranka. Abejones stiprino ir „Pilkainio“ poemos rankraščio fotokopijoje, saugomoje Mokslų akademijos bibliotekoje, esantis vokiškas rankraštinis įrašas: „*Wer ist Verfasser? Ob Cantor Mielke?*“

2. K.G. MILKAUS LAIŠKAI

Neturint autentiškų Kristijono Gotlybo Milkaus rašysenos pavyzdžių nebuvo galima patvirtinti ar paneigti rankraščio autorystę. Grafologinė ekspertizė pasidarė galima straipsnio autorei 2000 metais Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne aptikus du autentiškus Milkaus darbo parapijoje bei valdžios įsakų vertimo reikalais rašytus laiškus.

Pirmasis iš aptiktų laiškų rašytas 1779 metų gruodžio 2 dieną Pilkalnyje⁸. Laiške Milkus prašo išmokėti jam už parapijos kaplano ir rektoriaus pavadavimą priklausantį vienerių metų ketvirčio atlyginimą. Mat šiame dokumente Milkus nurodo, jog, be savo tiesioginių bažnyčios mokytojo, jis taip pat ėjęs ir šių dviejų kunigo pagalbininkų pareigas. Apskritai archyvuose aptikti Pilkalnio parapijos dokumentai liudija, kad Milkus buvo tiek išsilavinimu, tiek gebėjimais universalus kunigo talkininkas parapijoje: per 45 kantoriavimo Pilkalnyje metus jis ėjo visų parapijos tarnautojų pareigas, o kuri laiką, beje, – netgi kunigo⁹.

⁷ Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*: Bažnyczkėmis. Mie_tas, rankraštis saugomas Mokslų akademijos Rankraščių skyriuje, F 137–7 (toliau MAB RS F 137–7).

⁸ Idem, „Antrag des Kantors Christian Gottlieb Mielcke auf Gewährung des Kaplans und Rektor-Traktaments aus den Quartalgeldern“, dokumentas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos paveldo archyve (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*), XX EM 118e3, Nr. 86 (toliau GstA).

⁹ Plačiau apie K.G. Milkaus kantoriavimo Pilkalnyje aplinkybes žr.: Žavinta Sidabraitė, „Milkų šeimos vieta XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos raštijoje“, in: *Archivum Lituanicum*, 2003, t. 5, p. 97–126.

Antrasis Milkaus laiškas, rašytas 1800 metų birželio 26 dieną taip pat Pilkalnyje¹⁰, atskleidžia keletą iki tol nemintų jo gyvenimo faktų. Iš šio laiško aiškėja, kad Milkus sekė tėvo Petro Gotlybo Milkaus (*Peter Gottlieb Mielcke*) pėdomis, ne tik sutelktai dirbdamas prie lietuviškų raštų, bet ir kurį laiką užimdamas oficialaus valdžios įsakų vertėjo pareigas. Laiške K.G. Milkus rašo „daugiau nei pusę metų“ nepriekaištingai dirbęs valdžios įsakų vertėju, kol šis etatas buvęs iš jo paveržtas įtakingesnio Karaliaučiaus kunigo Egenvaldo (*Egenzvald*). Per šį darbo pusmetį Milkus sakosi išvertęs keletą karališkųjų įsakų. Kaip galima spėti iš valdininkų susirašinėjimo, kuriame aptariami algos už įsakų vertimus mokėjimo šaltiniai, oficialiai vertėjo pareigas Milkus pradėjo eiti greičiausiai 1789 metų birželio 1 dieną ir tarnavo maždaug iki metų pabaigos¹¹. Šiuo metu nesant kitų patikimų šaltinių, liudijančių apie vieno ar kito įsako vertimo autorystę, tiktai pagal darbo laiką įmanu spėti apie jo atliktus vertimus. Iš šiandien žinomų publikuotų lietuviškų įsakų Milkui būtų galima priskirti du. Tikėtina, kad jam priklauso 1790 metų sausio 13 dieną paskelbto Prūsijos vyriausybės įsako, draudžiančio Lietuvos provincijos valstiečiams gironomis malti javus namie, vertimas¹². Mažiau tikėtina, bet neatmestina prielaida, kad Milkus galėjo versti ir 1789 metų gegužės 29 dieną išleista Prūsijos karaliaus įsaka, draudžiantį leisti palaidiems šunims bėgioti¹³. Vis dėlto išsamesnis šios problemos tyrimas dar laukia savo valandos.

Įdomu, kad antrajame laiške prašydamas vyresnybės sugražinti jam valdžios įsakų vertėjo vietą, Milkus remiasi ne tik sėkminga ankstesne šio darbo praktika, bet ir savo lituanistiniais darbais: „Mano dabar išleistas lietuvių žodynas ir gramatika, taip pat ir *keletas mokyklinių bei kitų ugdomųjų knygelijų* [kursyvas str. autorės] yra bent mažiausias įrodymas, kad aš šią kalbą moku puikiai“¹⁴. Taigi darytina išvada, kad Milkus, be tyrinėtojams jau žinomų, yra parengęs bent kelias mokyklai skirtas lietuviškas knygas. Be to, šis Milkaus prisipažinimas netie-

¹⁰ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Übersetzung der Patente in die polnische und litauische Sprache“, GStA, XX EM 22a, Bd. 2, Nr. 3.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sudarė Povilas Pakarklis, redaktorius Konstantinas Jablonskis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 36–37, 349.

¹³ *Prūsijos valdžios gromatos*, p. 36, 348.

¹⁴ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Übersetzung der Patente in die polnische und litauische Sprache“, GStA, XX EM 22a, Bd. 2, Nr. 3.

siogiai patvirtina Karaliaučiaus universiteto istorijos tyrėjos Liucijos Citavičiūtės spėjimą, kad greičiausiai būtent jis į lietuvių kalbą yra išvertęs populiaraus to meto didakto Frydricho Eberharto fon Rochovo (*Friedrich Eberhardt von Rochow*) vaikams skirtą knygelę „Kudikiū=Prietelus“ (Karaliaučius, apie 1776–1795), iki šiol laikytą nežinomo vertėjo darbu¹⁵.

Aptartų dviejų Milkaus laiškų rašysenos pavyzdžiai sudarė galimybę tirti Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą „Pilkainio“ rankraštį.

3. GRAFOLOGINĖ „PILKAINIO“ RANKRAŠČIO EKSPERTIZĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto užsakyму¹⁶ grafologinę rankraščio ekspertizę atliko socialinių mokslų daktarė kriminalistė raštotyrininkė Jadvyga Ignatjeva. Literatūros istorijos klausimais bei skaitant vokiškus rankraščius J. Ignatjevai talkino Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios lietuvių literatūros skyriaus mokslo darbuotoja daktarė L. Citavičiūtė. Ekspertizė truko maždaug keturis mėnesius; jos akto išvados pasirašytos 2003 metų balandžio 30 d.¹⁷

3.1. Tyrimo darbą komplikavo tai, kad lyginami buvo skirtingo raišdyno rankraščiai: vokiškai rašyti laišakai ir lietuviškas „Pilkainio“ tekstas. Siekiant rasti papildomos medžiagos ekspertės J. Ignatjevės iniciatyva buvo aptikti ir tiriami lietuviški ir vokiški rankraštiniai įrašai dviejuose K.G. Milkaus žodyno egzemplioriuose, saugomuose Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje¹⁸. Atlikus lyginamąją

¹⁵ Liucija Citavičiūtė, „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras ir Martynas Liudvikas Rėza“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Lietuvių kalbos seminaro istorija*, originalo teksta parengė, iš vokiečių k. vertė, tekstologines pastabas, įvadą bei komentarus parašė ir rodykles sudarė Liucija Citavičiūtė, (*Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003 p. 27, 101.

¹⁶ Čia nuoširdų ačiū tariame Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus vadovui dr. Sigitui Narbutui, kurio dėmesys ir nuolatinė globa didele dalimi lėmė išsamų ir vaisingą tyrimą.

¹⁷ Plačiau apie grafologinio rankraščių tyrimo eigą žr.: Jadvyga Ignatjeva, „K. Doneičio amžininko – Kristijono Gotlybo Milkaus rankraščių tyrimas“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 2003, Nr. 6, p. 29–31.

¹⁸ Kristijonas Gotlybas Milkus, *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch...*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1800, MAB RS, LK-18 / 5 (du egz.). Pilną šio leidinio aprašą bei literatūrą apie jį galima rasti: *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, sudarytojai: E. Binkytė [ir kt.]; redakcinė kolegija: K. Doveika [ir kt.], Vilnius: Leidykla „Mintis“, 1969, p. 258.

rašysenos ekspertizę nustatyta, kad įrašai abiejuose žodyno egzemplioriuose daryti Milkaus ranka.

Rankraštinų įrašų gausa egzemplioriai nėra lygiaverčiai: pirmame egzemplioriuje¹⁹ jų yra daugiau; ypatingai gausiai taisyta šio egzemplioriaus vokiečių-lietuvių žodyno dalis, gerokai mažiau – lietuvių-vokiečių dalis. Antrame egzemplioriuje rastas vos vienas kitas rankraštinis papildymas.

Sunku paaiškinti, kodėl pataisymai ar papildymai žymėti bent jau dviejuose skirtinguose egzemplioriuose. Peršasi išvada, kad antrajame egzemplioriuje pastabos žymėtos tuomet, kai pirmasis dėl vienoikių ar kitokių priežasčių (pavyzdžiui, kelionės ar kam paskolinus) buvo neprieinamas.

Minėtos rankraštinės pastabos, tikėtina, buvo atsiradusių naujų idėjų, apmąstymų, pagaliau naujų žinių pasižymėjimas, kurio, viltasi, ateityje ar pačiam autoriui, ar kam nors kitam prireiks rengiant naują leidimą. Vis dėlto manytume, kad papildymų nėra pakankamai gausu ir jie nėra pakankamai sistemiški, kad būtų galima teigti Milko mažus apie greitą antrąjį žodyno leidimą.

3.2. Atlikus detalų grafologinį visos turėtos rankraštinės medžiagos – laiškų, poemos ir įrašų žodyno egzemplioriuose – tyrimą nustatyta, kad „Pilkainio“ poemos tekstas, saugomas Mokslų akademijos bibliotekoje, yra K.G. Milkaus rankraštis.

Ekspertizės metu taip pat nustatyta, kad pirminis „Pilkainio“ poemos tekstas vėliau šiek tiek taisytas: „Išanalizavus pataisymus, paryškinius, pabraukimus, raidžių įterpimus prieita išvados, kad jie buvo daromi ne vienu laikotarpiu, o skirtingais, t. y. vieni jų daryti poemos rašymo metu, o kiti yra atlikti vėliau. Apie tai liudija intensyvesne dažomąja medžiaga parašyti kai kurie intarpai, pažymėtos ir parašytos išnašos“²⁰. Taip pat nustatyta, kad aštuntame ir keturiolik-tame puslapiuose vokiečių kalba parašytos trys išnašos yra vėlesnės nei septintame puslapyje esanti lietuviška išnaša. Pirmojo rankraščio puslapio viršuje esantis smulkesnis įrašas *Pf. Jordan*, tikėtina, taip pat darytas paties K.G. Milkaus²¹.

¹⁹ Kadangi Mokslų akademijos bibliotekoje abiejų šių saugomų Milkaus žodyno egzempliorių signatūros yra vienodos, tai straipsnyje jie vadinami pirmuoju ir antruoju, t. y. taip pat, kaip ir grafologinės ekspertizės akte.

²⁰ Jadvyga Ignarjeva, *K. Milkaus rankraščių, saugomų Mokslų akademijos bibliotekoje Vilniuje ir Prūsijos kultūros slaptajame archyve Berlyne ekspertizės aktas*, atliko J. Ignatjeva, rankraštis saugomas Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos rankraštyne, F-7700, p. 4–5 (toliau LLTI F-7700).

Tai leistų daryti prielaidą, kad K.G. Milkus pats skyrė „Pilkainio“ poemos rankraštį knygų lietuvių kalba cenzoriui Valtarkiemio klebonui Johanui Gotfrydui Jordanui (*Johanu Gottfried Jordan*), matyt, galvodamas apie poemos publikaciją. Prie rankraščio paties autoriaus keletą kartų grįžta. Ir lietuvių, ir vokiečių kalba rašyti paaiškinimai rodytų, kad ruošiant poemą publikacijai orientuojamasi buvo į dvikalbę auditoriją.

Taisyčių bei išnašų pobūdis, taip pat ekspertizės išvados dėl vėlesnės jų kilmės leidžia daryti prielaidą, kad K.G. Milkaus keletą kartų grįžta prie rankraščio galvojant apie publikaciją.

3.3. Autoriaus darytus poemos taisyčius pagal jų pobūdį sąlygiškai galima skirti į kelias grupes. Pirmiausia į akis krinta akivaizdžių apsirikimų ištaisymai: *partę* į *práte*, *Wargnyczia* į *Warpnyczia*, *Prussus* į *Prusus*. Kitur taisyta siekiant grynesnio rimo: *papjádawę* į *papjáu dawo*, pastarasis rimuojamas su *sudérinno*; *parapijonis* ar *parapijones* į *parapijonus*, nes rimuojama su *pagonus*. Trečioji grupė pataisymų daryta siekiant išvengti tarminių galūnių: *pakabinna* į *pakabinno*, *Péna* į *Péno*.

Be kita ko, ekspertizės metu taip pat nustatyta, kad rašyti vokiškai K.G. Milkus buvo kur kas labiau įgudęs nei lietuviškai: „jo rašto įgūdis vokiečių kalba yra tvirtesnis, t.y. anksčiau įgautų įgūdžių pagrindu formavosi lietuvių kalbos rašymo įgūdžiai. [...] K. Milkui įgyjant lietuvių kalbos rašymo įgūdžius, visi rašymo pagrindine kalba (vokiečių kalba) būdai perkeliama, panaudojami ir padėjo greičiau įtvirtinti rašysenos įgūdžius lietuvių kalba“²².

4. „PILKAINIO“ PARAŠYMO DATOS KLAUSIMAS

Tiksli „Pilkainio“ parašymo data nėra žinoma. Vaclovas Biržiška spėjo, jog poema parašyta „ne anksčiau kaip 1796–1797 m.“, t.y. po to, kai buvo suformuotas poemoje minimas Naujųjų Prūsų administracinis vienetas²³. Jurgis Lebedys taip pat laikėsi V. Biržiškos spėjamos datos²⁴. Šiek tiek anksteliau „Pilkainio“ atsiradimą studijoje „Kristijonas

²¹ *Ibidem*, p. 5.

²² *Ibidem*. Citatos kalba netaisyta.

²³ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos, [t.] 2: XVIII–XIX amžiai, Chicago: Išleido JAV LB Kultūros Fondas, 1963 (2–asis (fotografuot.) leid.: Vilnius: Sietynas, 1990), p. 132.

²⁴ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 191.

Donelaitis ir jo epocha“ datuoja Leonas Gineitis. Pasiremdamas pirminiu V. Biržiškos spėjimu, kad poemos pabaigoje dėkojama karaliui Frydrichui II (*Friedrich II, 1712–1786*), o Naujujų Prūsų pavadinimas atsirado po pirmojo Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimo 1772 m., L. Gineitis teigia, kad poema parašyta „aštuntajame XVIII a. dešimtmetyje arba devintojo pradžioje“²⁵. Knygotyrininkas Domas Kaunas linkęs pritarti V. Biržiškos ir J. Lebedžio spėjimams ir poemos parašymo laiką apibrėžti Naujujų Prūsų įsteigimu 1795 m. iš vienos pusės ir Milkaus mirtimi 1807 m. iš kitos²⁶.

Grafologinė „Pilkainio“ rankraščio ekspertizė iš esmės patvirtina literatūros istorikų prielaidas. Tyrimo metu pastebėtus rankraščio autorius apsirikimus, rašymo greičio sulėtėjimus, nepastovią judesių koordinaciją ekspertė J. Igantjeva sieja su senyvu rašiusiojo amžiumi bei ligomis²⁷. Taigi rašydamas poemą K.G. Milkus buvo jau senyvo amžiaus.

Kita vertus, darant prielaidą, kad M.L. Rėzos fonde saugomas poemos rankraštis autoriaus rašytas neilgai trukus po kūrinio baigimo, o praėjus kuriam laikui, pasikeitus tam tikroms aplinkybėms, dar ir taisytas – vadinasi, greičiausiai J.G. Jordano gražintas K.G. Milkui, o vėliau ar paties autoriaus, ar vėl J.G. Jordano perduotas M.L. Rėzai, galėtume tikrai patikslinti, kad poema parašyta bent keletas metų iki autoriaus mirties, nes visiems pataisymams ir rankraščio „kelionėms“ reikėjo laiko.

Taigi kol kas lieka neaišku, kada rašytas pats rankraštis, kada ir ar vienu metu taisyta ir rašytos pastabos. Į šiuos klausimus galėtų atsakyti jau kita – popieriaus bei rašymo medžiagos – ekspertizė.

5. „PILKAINIS“ – ISTORINĖ POEMA

K.G. Milkaus sumanymas aprašyti savo gyvenamo miestelio istoriją buvo natūralus to meto inteligento žingsnis. Milkus visuomet atidžiai sekė krašto kultūrinį gyvenimą, siekė koja kojon žengti su besi-

²⁵ Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*: Monografija, Vilnius: Vaga, 1990, p. 190.

²⁶ Domas Kaunas, „Lietuvinių eilėraščių: nuo K.G. Milkaus iki I. Simonaitytės“, in: *Kaip ažuols drūts prie Nemunelio*: Iš Mažosios Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios lietuvių poezijos, [tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas], (*Versmės*), Vilnius: Vaga, 1986, p. 381.

²⁷ Jadvyga Ignatjeva, *K. Milkaus rankraščių [...] ekspertizės aktas*, p. 2.

plėtojančiomis naujomis idėjomis. Švietimo epochoje stiprėjant asmens savivokai, siekiant apibrėžti ir įtvirtinti savo religinę, tautinę, kultūrinę tapatybę itin susidomėta istoriniais tyrinėjimais. Religijos, tautos, kalbos, krašto, pagaliau, netgi gimtojo miestelio praeities studijos tapo neatsiejama Prūsijos kultūrinio gyvenimo dalimi. Iš vietinės istorijos tyrinėjimų buvo rašomi straipsniai, traktatai ir publikuojami spaudoje bei skelbiami atskirais leidiniais. Vis dėlto ne vieno istoriko tyrinėtai temai Milkaus buvo pasirinkta originali forma – lietuvių kalba sukurta istorinė poema²⁸.

5.1. K.G. Milkaus „Pilkainis“ – 332 eilučių istorinė poema, chronologiškai pasakojanti Pilkalnio miestelio istoriją nuo pagonybės laikų iki maždaug XVIII a. pabaigos. Po poemos pavadinimu esantis patikslinimas „Kiem’s. Bažnyczkiemis. Mie_tas“ žymi miestelio raidos etapus: pirmiausia Pilkalnis buvo kaimas, po to bažnytkaimis ir galiausiai miestas.

Poema sudaryta iš dviejų tarpusavyje susijusių, bet vis dėlto aiškiai viena nuo kitos atsiskiriančių teminių dalių. Kūrinys prasideda Pilkalnio pavadinimo kilmės aiškinimu, tačiau veikiai kaimo alkvietės aprašymą keičia pagonišku krašto papročių apskritai vaizdavimas. Teminis perėjimas toks sklandus, kad tikslios ribos nustatyti beveik neįmanoma. Vis dėlto penktoji poemos strofa aiškiai liudija įvykusią teminę kaitą: pasakotojas dabar tampa tarsi krašto kronikininku, žyminčiu, jo akimis, svarbiausius istorinius įvykius. Prie Pilkalnio istorijos grįžtama tiktai 226 eilutėje. Kaip gana savarankiškas, beje, ir paties autoriaus grafiškai nuo pagrindinės kūrinio dalies atskirtas, teminis vienetas lieka 28 eilučių pabaigos malda (tiesa, ir joje netiesiogiai įpinta šiek tiek miestelio istorijos, pavyzdžiui, paliudijimas apie išvengtus gaisrus, siaubusius kraštą karo su rusais metu).

Pagoniška krašto autochtonų – prūsų ir lietuvių – praeitis poemos autoriui kelia dvejopus jausmus. Be jokios abejonės, pagonybė – tamso, prietarų, barbariškų apeigų, kai dievams aukojamos kraujo aukos ir net deginami žmonės, laikas. Nuolatinės vietinių kunigaikščių tarpusavio kovos, plėšikiški kaimynų puldinėjimai alino kraštą ir žmones. Pagonišku tautų karingumas, autoriaus įsitikinimu, prišaukė ir didžiausią krašto nelaimę – kryžiuočių ordina:

²⁸ Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra: Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 1998, p. 184.

*Į Lénkū Žémę ne rettay
iwesdawo jie sawo Žmones,
ir brániję ne swietisžkay
dar daugel žuđdė be Malónes.*

*Mosurū tođėl Ercikis
Karálaus Géntis artimjáusas,
ir Kunigaikštis diđelis
bey tarp wissū iszmintingiáusas,
Karáliui Lenkū wélijo,
kađ jis Kryželninkus wađdintu,
jeib nuo Pleszimmo nelabo
karaliskas Žémes apgintu.*

Tačiau vaizduodamas prūsų ir lietuvių kovas su kryžiuočiais K.G. Milkus be išlygų simpatizuoja pirmiesiems. Aiškiai justi, kad ir XVIII amžiaus pabaigoje, ryškinant takoskyrą tarp katalikiško kryžiuočių ordino ir kunigaikščio Albrechtą įkurtos kunigaikštystės, buvo siekiama motyvuoti ir įteisinti naują protestantišką valstybę. Katalikybė iš esmės suvokiama kaip tų pačių pagonišku prietarų tąsa, mažai ką bendro turinti su krikščionyste:

*Bet Katilikkū Prámonės
ir jų Pamokslai pramannyti
gerrais Krikszczonimis už ties
juos ne gallėjo pađarryti.*

Kryžiuočių ordinas krašte užsiėmė ne tikėjimo skleidimu, bet gyven-tojų išnaudojimu, pilių kūrimu ir iš jų vykdomais grobuoniškais karais:

*Priegtám Waldonai Žémes szos
ant sawo tikt Nauđos žūrėjo,
ir dėl Wieros Krikszczoniszkos
isz tikro jiems niekađ rupėjo.*

Skaitytojui kuriamas įspūdis, kad pasikeitimai neišvengiami. Ir pirmausia siekiant iš tikrųjų sukrikščioninti kraštą. Taip suformuojama kilni magistro Albrechtą virtimo pasaulietinės liuteroniškos Prūsų kunigaikštystės kunigaikščiu Albrechtu motyvacija, itin svarbi XVIII a. savo tapatybę įtvirtinti siekusiai Prūsijos karalystei.

Anot pasakotojo, tik įvedus protestantizmą prasidėjo religinio, ekonominio krašto atgimimo laikotarpis. Pabrėžiama, kad tik kunigaikš-

tis Albrechtas, „paiką Zókana Kryželninkū“ prastojes, susirūpino tikro tikėjimo diegimu krašte, bažnyčių statymu. Pabrėžiamas vienos esminių katalikybės ir protestantizmo tikėjimo dogmos skirtumas: katalikams dieviško mokslo šaltinis – tradicija ir tikėjimo skelbimas per mokytojus bei Šventasis Raštas, o protestantams – vien tik Šventasis Raštas:

Taip Katilikkū Prámon_
ir Zmogiszkū Pamokslū głoða,
kaip Marggrow's isz szwentū Knygū
szwéntésni jiems Pamokslą duoða.

Toliau pasakojama Pilkalnio miestelio istorija tampa konkrečiu „tikrą krikščionišką mokslą“ išpažįstančio krašto klestėjimo liudijimu. Trys kertiniai akmenys, pasakotojo akimis, žymi miestelio raidą: bažnyčios, rotušės bei malūnų – vėjinio ir vandens – pastatymas. Poemos audinyje jie tampa sąvokomis-simboliais, liudijančiais religinį, valdžios bei ekonominį stabilumą. Kaip viso to rezultatas suvokiamas miesto teisių suteikimas Pilkalniui (1724 m. karaliaus Frydricho Vilhelmo I įsakymu Pilkalnis gavo miesto teises) ir finansiškai pajėgios valstybės parama piliečiams lengvatinėmis sąlygomis statant butus bei suteikiant žemės.

Poemos pasakotojas pabrėžtinai lojalus esančiai valdžiai. Praeityje chaotišką kaimo augimą keičia planingas miesto kūrimas. Karaliaus paramos dėka

daugiaus kaip szimt's dailū Buttū
tieses į Eiles sustatytū,
daugiaus kaip tukstantis Žmonū
kas Mét's cze randas suraszytū.

Istorikai pripažįsta, kad XVIII amžius, ypatingai jo pabaiga, kai prie apskrities buvo prijungtos naujos po Trečiojo Respublikos padalijimo gautos lenkų ir lietuvių žemės, buvo Pilkalnio ekonominio klestėjimo amžius²⁹.

Naujieji statiniai – tai vis pergalės prieš pagonišką praeitį: štai bažnyčia iškilo „ant Kappū pagóniszkū“, o vėjo malūną pilkalniškiai „į szwéžo Miesto Nauđą staté“ vėlgi ant pagonių valdovų kapavietės.

5.2. „Pilkainis“ – epinė istorinė poema. Dėl nuosekliai dėstomų įvykių tyrinėtojai ją dar vadina „istorine-kronikine poema“³⁰, „eiluota

²⁹ Christian Grigat, *Der Kreis Pillkallen*, Tilsit: Reyländer, 1901, p. 19.

³⁰ Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, p. 192.

kronika³¹. Epinė forma parašytame kūrinyje dominuoja pasakojamieji įvykiai. Tik poemos pradžioje, keturiasdešimt pirmoje eilutėje, pasakotojas atkreipia dėmesį į klausytoją: „ir, *wierik*, kone *wiśados...*“ (kursyvu išskirta cituojant – aut. past). Tačiau toliau ryšys su klausytoju nebeatnaujinamas. Poema, kuria pradžioje tarsi buvo užsimota kurti sekamos istorijos iliuzija, tampa rašytiniu tekstu, visiškai indiferentišku klausytojui.

Grafiškai atskirta pabaigos malda laužo epinės poemos stilistiką. Čia meldžiamasi pirmuoju daugiskaitos asmeniu – visos Pilkalnio bendruomenės vardu. Pabrėžiamas tiek lietuvininkų, „pirmųjų Susiedū szos *Žémės*“, tiek vokiečių bendras likimas, lemtis bendruomenėje gyventi kartu. Krikščionybė suvokiama kaip būties pagrindas, vienijantis abi tautas, skiriantis jas nuo „cze gyvenusū Pagonū, suteikiantis amžinybės viltį. Taigi epinį pasakojimą K.G. Milkus jungė „su religinių giesmių formos elementais“³².

5.3. „Pilkainis“, nors ir parašytas vėliau negu Kristijono Donelaičio „Metai“, bendru savo pobūdžiu ir lygiu priklauso ikidonelaitiškajai poezijai³³. Autoriui pristigo poetinio talento eiliuotą istorijos pasakojimą paversti poezijos kūriniumi. Vis dėlto kai kurios poemos vietos dvelkia tikru poetiniu įkvėpimu, liaudiškos kalbos gaiva, išraiškingo veiksmožio dinamika.

K.G. Milkaus kūrybos tyrinėtojai atkreipia dėmesį į „Pilkalnyje“ sukurtų ilgų, išplėtotus antikinius periodus primenančių palyginimų meniškumą³⁴. Į priekį atkeltas išplėtotas antrasis palyginimų narys poemos tekste ima funkcionuoti kaip gana savarankiškas meninis vienetas. Tokiu principu kuriami palyginimai: kryžiuočių – su „nenaudomis kuosomis“, Pilkalnio statytojų – su darbščiomis bitelėmis, o dešimtmečius trukusi kryžiuočių agresija lyginama su visa naikinančiu viesulu. Audros vaizdas čia išplėtotas per dvylika priešasties-pasekmės ryšiais susietų eilučių. Įtampai stiprinti pasitelkiamos sintaksinės priemonės – eilučių ritmika suskaidyta vieno sakinio sintagma:

³¹ Juozas Girdzijauskas, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis: Poezija, proza*, [parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas; įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Girdzijauskas], (*Versmės*), Vilnius: Vaga, 1990, p. 28.

³² Ričardas Pakalniškis, *Lietuvių poema: pagrindinės žanro formos: monografija*, 2–asis patais. ir papild. leid., Vilnius: Vaga, 1990, p. 87.

³³ Juozas Girdzijauskas, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, p. 28.

³⁴ Vincas Maciūnas, „Pamirštasis Donelaičio gadynės poetas“, in: *Gabija*, 1951, nr. 1, p. 6–7.

*Kaip, kad sukilsta Umaras
 ir Wesulai be Gálo dúksta,
 kad gràuj Perkun's baisėtinas,
 jog wissi Gywolei pabugsta,
 kad passilenkia Žagarai,
 o Eglės storos pradest wirsti,
 bet Puszys luszta bey Beržai,
 buk Žmonû Rankomis pakirsti:
 tad nieks ne gandin Áužolą,
 jissai Szakkàs wissur iszplėtęs,
 ir juo Lemuo ne padrebba,
 diðès Szaknis gilley iskėtės;
 taipo Lietuwninkai wissi
 ne passibugę sussistójo,
 per Métû penktą deszimtį
 dar su Kryžėlninkais kowójo.*

Struktūrinio požiūriu identiškas yra lietuvininkų palūžimo sunkioje kovoje lyginimas su žmogaus pakirstu ažuolu. Nuolatiniai kryžiuočių puldinėjimai – tarsi atkaklus medkirčio darbas, kuriam ir tvirčiausias medis negali atsispirti. Veiksmažodine bei ritmine raiška gyvai perteikta miške dirbančių valstiečių veiksmo dinamika.

Liaudies kalbos sodrumu, gyvumu dvelkia dažna „Pilkainio“ eilutė. Pirmiausia į akis krinta taiklūs epitetai. Itin Milkaus mėgstami emociniai epitetai: *skaudzey numuczitus, szirdingay gér's Kaimyn's, Káro žuðdanczo, szaunius Lietuwninkus, Perkun's baisėtinas, paiką Zókaną, pikczáusus Uorus, kytrey karáut, neswietiszkû Wargû* ir pan. Ne vienas poemoje pavartotas epitetas turi tiek vaizdinį, tiek emocinį krūvį: *Miest's szwėžintelis, issižoja Wokieczei, Ponai szie pamanksztiti* ir t.t. Vienas mėgiamiausių, beje, vienintelis poemoje pakartojamas net tris kartus, yra emocinis epitetas „girtinas“: *Puszynė girtina, Pilkainis pagirtas* ir netgi *Kryžėlninkai szie girtini*. Mintyje turint neigiamą Milkaus nusistatymą kryžiuočių atžvilgiu pastarąjį epitetą galima paaiškinti nebent nuo dažno vartojimo atsiradusia tam tikra emocine niveliacija.

Gausu poemoje ekspresyvių, dinamiškų veiksmažodžių: *wis beszirmawojant, neswietiszkû Wargû papjáuti, Wesulai be Gálo dúkta, gràuj Perkun's, Eglės... pradest wirsti, tarpsta Miest's, mums tawo Weiðas te žibie, i musû Szirdis isipilkis* ir pan.

Palyginti negausu poemoje liaudiškos frazeologijos. Randame tik vieną kitą tokį pavyzdį: *sausas nessikelt gallis, / ipuoles į szį bjaurą Kláną;*

ant Prieszeninkū Wirszų gáwo; nemittę bey tikt isz Bėdos; nemittę passilenkt turrėjo; ant sawo tikt Nauđos žurėjo ir keletas kitų.

Istorinei poemai, taip pat kaip ir didžiajai daliai savo giesmių bei „Kūlikui“, Milkus pasirinko, jo įsitikinimu, lietuvių kalbai bene labiausiai tinkamą jambinės pėdos eilutę³⁵. Poema parašyta ketureilėmis kryžminio rimavimo strofomis. Rimai (pirmos, trečios eilučių – vyriški; antros, ketvirtos – moteriški) nėra išradingi.

Tačiau dėmesį atkreipia grafinis poemos sutvarkymas. Autorius atsižvelgdamas į teminį emocinį bendrumą tekstą suskirstė pastraipomis. „Pilkainio“ pastraipas sudaro ir viena, ir dvi, ir netgi keturios į viena sujungtos strofos. Emociškai neutralėsių sakinių ribos poemoje atitinka strofos ribas, tačiau itin didelės emocinės įtampos vietose sakinyse pailgėja iki dviejų ar netgi trijų strofų. Taip sintaksinėmis priemonėmis stiprinamas emocinis pastraipos krūvis. Tiek grafinis kūrinio skirstymas atsižvelgiant į teminius vienetus, tiek išradingas sintaksinių priemonių panaudojimas kuriant norimą meninį efektą „buvo nauja poetinės formos atžvilgiu pasaulietinėje lietuvių poezijoje“³⁶.

5.4. Literatūrinis K.G. Milkaus išsilavinimas, geras literatūros teorijos išmanymas, siekimas ieškoti naujų formų atsispindi ir kruopščiai apgalvotoje bei estetiškai motyvuotoje poemos kompozicijoje.

Pirmojoje kūrinio dalyje, apimančioje laikotarpį nuo seniausių laikų iki kunigaikščio Albrechto mirties, stingant faktinės medžiagos iš Pilkalnio praeities autoriaus susitelkta į bendros krašto istorijos vaizdavimą. Dramatiškų kovų kupina prūsų ir lietuvių praeitis tampa puikia medžiaga istorinei poemai. Sklandus perėjimas nuo miestelio prie krašto istorijos Pilkalnio žmonių gyvenimo tėkmę natūraliai įlieja į krašto istorijos vagą. Antrojoje dalyje, priešingai, pagal autoriaus sumanymą, konkretaus miestelio istorija atspindi viso krašto raidos ypatybes. Abiem atvejais Milkaus sąmoningai siekta stipresnės meninės įtaigos: pirmojoje dalyje išvengta pavojaus susismulkinti prie keleto žinomų senosios Pilkalnio istorijos faktų, o antrojoje – grėsusio abstraktumo. Pabaigos maldoje įvestas kalbėjimas pirmuoju asmeniu suteikia poemai emocinio šiltumo, suvienija pasakotoją ir skaitytoją ir, nutrynęs epinio dėstymo objektyvumą, paskatina skaitytoją pasijusti pasakotos istorijos dalimi.

³⁵ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“, in: Idem, *Pilkainis: Poezija, proza*, p. 210.

6. „PILKAINIO“ PUBLIKAVIMO PROBLEMA

Iki šiol nėra žinoma (nėra tiksliai nustatyta) „Pilkainio“ paskelbimo data.

1931 metais, kaip dar niekur nespausdintą rankraštį, visą poemos tekstą paskelbė Vaclovas Biržiška „Tautoje ir žodyje“³⁷. Tais pačiais metais publikacija buvo pakartota taip pat V. Biržiškos leidinyje „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“³⁸. Iki 1980 m. šios publikacijos ir buvo laikomos pirmaisiais „Pilkainio“ poemos spaudiniais.

Tačiau jau XIX a. pradžioje buvo netiesioginių paliudijimų apie „Pilkainio“ spaudinio egzistavimą. Tikėtina, jį spausdintą poemos variantą dar prieš 1834 m. rankose bus laikęs Augustas Gotthilfas Krauzė (*August Gotthilf Krause*), kuris savo kaip tik 1834 m. išėjusioje knygoje „Litthauen und dessen Bewohner“ tarp spausdintų lietuviškų pasaulietinių kūrinių mini K.G. Milkaus poemą³⁹. 1851 metais, tiesa, nenurodęs autoriaus, kelias „Pilkainio“ eilutes išspausdino Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas (*Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann*) savo straipsnyje, skirtame lietuvių liaudies dainoms⁴⁰. Tiesa, V. Biržiška spėja, kad straipsnio autorius galėjęs naudotis ne poemos spaudiniu, bet rankraščiu⁴¹.

Kad „Pilkainį“ buvo sumanyta spausdinti dar K.G. Milkui gyvam esant, patvirtina paties autoriaus daryti M.L. Rėzos fonde saugomo rankraščio vėlesni taisymai bei taip pat vėliau prirašyti vokiški paaikškinimai.

1980 m. knygotyriminkė Dalia Gargasaitė Poznanės universiteto Kalbotyros instituto bibliotekoje surado ankstesnį nei 1931 m. „Pilkainio“ leidinį. Jis neturi antraštinio lapo; nei autoriaus pavardė, nei išleidimo duomenys jame nenurodyti. Tai šešiolikos grubaus popieriaus puslapių spaudinys⁴². D. Kaunas daro prielaidą, kad K.G. Milkaus poema

³⁶ Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, p. 198.

³⁷ *Tauta ir žodis=Epe Lithuania: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, [red. V. Krėvė-Mickevičius], kn. 7, 1931, p. 275–283.

³⁸ Vaclovas Biržiška, *Nežinomi senieji lietuviški tekstai*, Kaunas, 1931, p. 26–35.

³⁹ August Gotthilf Krause, *Litthauen und dessen Bewohner in Hinsicht der Abstammung, der volkstümlichen Verwandtschaft und Sprache*, Königsberg: Hartung, 1834, p. 139.

⁴⁰ Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann, „Zur Kritik den littauischen Volkslieder“, in: *Neue Preussische Provinzial Blätter*, 1851, t. 13, p. 185.

⁴¹ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, p. 132.

⁴² Žr.: Dalia Gargasaitė, „Poema „Pilkainis“ – spaudinys“, in: *Gimtasis kraštas*, 1982 m. birž. 24 d., nr. 25 (801).

atskiru spaudiniu maždaug 1810–1818 m. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro reikmėms paskelbė tuometinis šio seminaro inspektorius Martynas Liudvikas Rėza⁴³. Iš šio spaudinio „Pilkainis“ pirmą kartą publikuotas 1986 m. D. Kauno parengtoje knygoje „Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio: Iš Mažosios Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios lietuvių poezijos“⁴⁴.

Remiantis 1980 m. D. Gargasaitės atrasto spaudinio mikrofilmu ir fotokopija bei Mokslų akademijoje saugomu rankraščiu visa K. G. Milkaus poema išspausdinta 1990 m. Juozo Girdzijausko bei Liucijos Citavičiūtės parengtuose K.G. Milkaus raštuose, pavadintuose poemos vardu – „Pilkainis“⁴⁵.

7. POEMOS IDĖJŲ ATGARSIAI

K.G. Milkaus poetinė kūryba, ypač poema „Pilkainis“ bei joje keltos idėjos liko aktualios visą XIX a. M.L. Rėzos planuota ir XIX a. pradžioje greičiausiai įgyvendinta poemos publikacija neliko be atgarsio. Amžiaus viduryje ar antrojoje jo pusėje Johanas Ferdinandas Kelkis (*Johann Ferdinand Kelch*), sulietuvėjęs vokietis, mokytojavęs Kretingalėje, K.G. Milkaus idėjų įkvėptas sukūrė poemą „Lietuvininkai“, kuri siužeto platumu ir idėjiniu prolietuvininkišku aštrumu pralenkė paties mokytojo poemą⁴⁶.

8. DAR VIENO K.G. MILKAUS RANKRAŠČIO EGZISTAVIMO TIKIMYBĖ

Turimi K.G. Milkaus rašysenos pavyzdžiai bei atlikto tyrimo patirtis ateityje leistų nustatyti dar vieno Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, M.L. Rėzos fonde, saugomo rankraščio – pasakėčios „Pasaka apie melagi“ – autorystę. Tai Chr.F. Gelerto pasakėčios vertimas, kuris, kaip spėjama, taip pat galėtų priklausyti K.G. Milkui. Polemizuodamas su G. Ostermejeriu Milkus pasižadėjo išleisti Geler-

⁴³ Domas Kaunas, „Lietuvininkų eilėraštis: nuo K.G. Milkaus iki I. Simonaitytės“, p. 7.

⁴⁴ *Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio*: Iš Mažosios Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios lietuvių poezijos, p. 32–44.

⁴⁵ Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, in: Idem, *Pilkainis*: Poezija, proza, p. 36–48.

⁴⁶ Jonas Bulota, „Lietuvių periodinės spaudos ištakos“, in: *Žurnalistika-73*, Vilnius, 1974, p. 132.

to pasakėčių ir pamokomų eilėraščių vertimų rinkinėlį⁴⁷. Atrodo, kad rinkinėlis nebuvo išspausdintas, tačiau toks pažadas leidžia manyti, kad straipsnio pradžioje minėtas „Kūlikas“ nebuvo vienintelė jo išversta Gelerto pasakėčia. Literatūros istorikas L. Gineitis spėjo, kad M.L. Rėzos saugotą „Pasaką apie melagį“⁴⁸ galėjo išversti būtent K.G. Milkus⁴⁹. Tačiau tokiai prielaidai patvirtinti (ar paneigti) kol kas stinga duomenų.

IŠVADOS

Atlikta grafologinė K.G. Milkaus rankračių – poemos „Pilkainis“, dviejų laiškų, įrašų dviejuose žodyno egzemplioriuose – ekspertizė ir jos išvados yra svarus indėlis į senosios lietuvių raštijos tyrinėjimus: 1) svarbus ekspertų patvirtintas faktas, kad Mokslų akademijos bibliotekos Rankračių skyriaus M.L. Rėzos fonde saugomas „Pilkainis“ yra paties K.G. Milkaus rankraštis; 2) turimi K.G. Milkaus rašysenos pavyzdžiai bei atlikto tyrimo patirtis ateityje leistų nustatyti kitų galimų Milkaus rankračių autentiškumą (pvz., taip pat Mokslų akademijos bibliotekos Rankračių skyriuje, M.L. Rėzos fonde, saugomo rankraščio – pasakėčios „Pasaka apie melagį“ – autorystę); 3) viename iš laiškų rastas tiesioginis K.G. Milkaus paliudijimas, kad jis yra parengęs daugiau lietuviškų didaktinių knygelėlių, leidžia spėti, kad jo indėlis į lietuvių raštijos raidą yra didesnis nei iki šiol buvo žinoma (tikėtina, kad būtent Milkus išvertė vaikams skirtą Frydricho Eberharto fon Rochovo knygelę „Kudikiū=Prietelus“, kitų galimų jo darbų dar reikia ieškoti); 4) žodyno egzemplioriuose rasti K.G. Milkaus įrašyti pataisymai ir papildymai neabejotinai svarbūs kalbos istorijos tyrėjams.

Iteikta 2004 m. liepos 28 d.

Parengta 2004 m. rugpjūčio 28 d.

⁴⁷ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Kuklus atsakymas“, in: Idem, *Pilkainis: Poezija, proza*, p. 229.

⁴⁸ MAB RS, F 137–9.

⁴⁹ Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, p. 185.